ÖTÜKEN

# MAHBÛBU'L-KULÛB

(Gönüllerin Sevgilisi)

Ali Şir Nevâyî

**Hazırlayan**

Prof. Dr. Vahit Türk

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1160
EDEBÎ ESERLER: 649

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-986-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2016

2. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Baskı ve Cilt: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2020

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

**Nevayi:** Zengin ve asil bir ailenin çocuğu olan Ali Şir Nevayi evvela babasının vesilesiyle Timurlulardan Ebu'l Kasım Babür'ün himayesine girmiş, sultanın teveccühüne mazhar olarak onun tarafından "Oğlum" hitabıyla iltifat görüp takdir edilmiştir. Aynı himayeyi gören ve kendisi gibi bir sanatkâr olan Timurlu hükümdarı Hüseyin Baykara'nın mühürdarı, divan beyi ve nedimi olmakla birlikte bir hattat, ressam, musikişinas, kat' ve tezhip konusunda bilgili büyük bir şairdir. Türk tarihinin rical-i devlet galerisinde bu özellikleri ve tesiri altında kalan geniş bir şairler topluluğu ile edebiyatımıza büyük katkı sağlamış, büyük İranlı sanatçıların eserleriyle boy ölçüşebilecek Türkçe divanlarıyla ve Şapolyo'nun tabiriyle "Türk edebiyatına insanı hayran eden parçalar" bırakmak suretiyle dilimizin şahrahında büstü yükselen en seçkin sima olmuştur.

Herat doğumlu olan Ali Şir, 1499'da tamamladığı *Muhâkemetü'l-Lûgateyn* adlı eserinde Türk dilinin Farsçadan ifade kudreti ve genişlik itibarıyla daha yukarıda olduğunu birçok örneklerle ele almış, buna rağmen dilimizin bu hakikatinin gizli kalmasından, kabiliyetsiz şairlerimizin Farsça yazmalarından hayıflanarak yüksek bir millî şuura malik olduğunu da göstermiştir.

Divan ve hamseleri dışında tezkireler, dinî ve ahlaki eserler, tarih ve biyografiler de kaleme alan velut bir sanatçı olması devlet idaresi konusunda elini zayıflatmamıştır. Bilakis dirayeti sayesinde vergi sıkıntısı sebebiyle çıkan bir ayaklanmayı önlediği gibi Hüseyin Baykara'nın tahtını, Herat üzerine yürüyen, Timur'un bir diğer torunu Mirza Yadigâr Muhammed'i yakalamak suretiyle kurtarmıştır da. Hüseyin Baykara'nın onun için "Rüknü's-saltana (saltanatın dayanağı), umdetü'l-memleke (memleketin desteği), adüddü'-devleti'l-hâkânî (hakanın devletinin yardımcısı), mukarrebü'l-hazreti's-sultânî (padişah dostu), Nizâmü'd-dîn emir Ali Şir Nevayi, şefkatli kalbi ile bu yüksek devlet güneşinin tulûu zamanından beri temiz niyetli fikrini ve büyük kudret ve dirayetli niyetini bu devletin yükselmesi uğrunda sarf etmiş…" demesi boşuna değildir.

Sigrid Kleinmichel'e göre, Osmanlı şiirinde görülen Çağatayca şiir yazma geleneğinin bilhassa Nevayi'nin Farsça gibi büyük bir kültür dili karşısında Çağatay Türkçesi ile güçlü eserler ortaya koymuş olmasının yarattığı hayranlığın etkisinde geliştiği kesindir. Bununla birlikte bu gelenek onunla başlamamıştır. Mesela Ahmed-i Dâ'î'nin Çağatayca bir *İskendername* yazdığı ve bu gibi münferit örnekler bulunduğu bilinmektedir. Muhtemelen, 15 ve 16. asırda Osmanlı sarayı ve şehzade sancaklarında Herat ve Semerkand bölgesinden gelmiş, Çağatayca bilen âlim ve sanatkârların olması sonraki güçlü etkiler için uygun bir zemin de yaratmış olmalıdır. Aynı bilim adamı, Nevayi'nin tesiriyle Osmanlı şairlerinde mesnevi külliyatı (hamse) oluşturma geleneğinin doğmuş olduğunu da belirtir.

Kendisinden yaklaşık bir asır sonra yazılmış olan bir tezkirede kaydedildiği gibi, "Biz fakirler onun tarifi ve tavsifi hususunda kelime bulmaktan aciziz."

# İÇİNDEKİLER

Söz Başı ....11
Ali Şir Nevâyî ve Mahbûbu'l-Kulûb....13
Mahbûbu'l-Kulûb (Gönüllerin Sevgilisi) ....19

## BİRİNCİ BÖLÜM

1. Âdil Hakanlar Hakkında ....27
2. İslam Beyi Hakkında ....28
3. Uygun Olmayan Kadı Vekilleri (Nâipler) Hakkında ....29
4. Zâlim, Câhil ve Fâsık Hakan Hakkında ....29
5. Vezirler Hakkında ....30
6. Uygun Olmayan Sadrlar Hakkında ....31
7. Bozguncu ve Ahlaksız Olup da Kahramanlık Nutku Atanlar Hakkında ....32
8. Yasavul (Çavuş) Topluluğu Hakkında ....33
9. Kolcular (Yasaglık ve Kara Çirig) Hakkında ....33
10. Hakanın Ulusunun da Kendine Benzeyeceği Hakkında ....34
11. Şeyhülislam Hakkında ....35
12. Kadılar Hakkında ....35
13. Fakih Müftüler Hakkında ....36
14. Müderrisler Hakkında ....37
15. Hekimler Hakkında ....37
16. Nazım Gülistanının Güzel Öten Kuşları ve Bunların Kaça Ayrıldığı Hakkında ....38
17. Kâtipler Hakkında ....40
18. Çocuk Okutanlar (İlkokul Öğretmenleri) Hakkında ....40
19. İmamlar Hakkında ....41
20. Müezzinler Hakkında ....42
21. Hafızlar Hakkında ....42
22. Saz ve Ses Sanatçıları Hakkında ....43
23. Hikâye Düzen ve Hikâye Anlatanlar Hakkında ....44
24. Öğüt Veren Vâizler Hakkında....45
25. Müneccimler Hakkında ....45
26. Ticâret Ehli Hakkında ....46
27. Şehirdeki Esnaf Hakkında....47
28. Pazarcı Esnafı Hakkında ....47
29. Diğer Meslek ve Sanat Ehli Hakkında ....48
30. Emniyet Müdürü, Başçavuş ve Gardiyan Hakkında ....48
31. Çiftçilik Hakkında ....49
32. Yetimler ve Onların Hakkını Yiyen Alçaklar Hakkında....50
33. Garipzâdeler (Çingeneler) Hakkında ....51

34. Geveze Dilenciler Hakkında .....51
35. Kuşçu ve Avcılar Hakkında.....52
36. İhtiyaçları Karşılandığı Hâlde Nankörlük Eden Hizmetçiler Hakkında .....53
37. Kocalık Sıfatı ve Hanımlar Hakkında .....54
38. Riyakâr Şeyhler Hakkında .....56
39. Ayyaşlar Hakkında .....57
40. Dervişler Hakkında .....58

## İKİNCİ BÖLÜM
## Övülmeye Değer Hareketler ve Hoş Olmayan Huylar

1. Tövbe Hakkında .....63
2. Züht Hakkında .....65
3. Tevekkül Hakkında .....67
4. Kanaat Hakkında .....68
5. Sabır Hakkında .....70
6. Tevazu Hakkında .....72
7. Zikir Hakkında .....74
8. Teveccüh Hakkında .....75
9. Rıza Hakkında .....77
10. Aşk Hakkında .....79

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
## Övgüye Değer Eylemlerin Sonu ve Yergiyi Hak Eden Hisler

1. Tenbih .....87
2. Tenbih .....87
3. Tenbih.....88
4. Tenbih .....88
5. Tenbih .....88
6. Tenbih .....91
7. Tenbih .....91
8. Tenbih .....92
9. Tenbih.....92
10. Tenbih.....93

Kaynakça/ 144

# Söz Başı

Türk kültür hayatının bütünü dikkate alındığında akla gelen önemli isimlerden biri şüphesiz Ali Şir Nevâyî olacaktır. Nevâyî böyle bir şöhreti elbette hak etmiştir, ancak bu şöhretin sebebi birinci derecede ilgililer dışında bilhassa ülkemizde çok bilinmez. Hâlbuki bilhassa 15. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda bir Nevâyî ilgi ve sevgisi açıkça görülür. Bu ilgi ve sevginin Türkistan'daki Türklerle sınırlı kalmayıp Anadolu, Rumeli, Mısır, İran, Azerbaycan sahalarında da olması elbette sebepsiz değildir. Nevâyî eserleri bütün Türk ülkelerinde okunmuş ve 15. yüzyıldan sonra hemen bütün Türk şairleri az veya çok Nevâyî etkisinde kalmış, pek çoğu ona nazireler yazmıştır. Anadolu'nun ücra köşelerindeki Osmanlı dönemi kütüphanelerinde bile Nevâyî eserlerine rastlamak mümkündür. İstanbul'un büyük kütüphanelerinde eserlerinin pek çok nüshası yanında bütün eserlerinin bir araya getirildiği külliyat nüshalarının bulunması da bu sevgi ve etkinin bir göstergesi olarak düşünülmelidir. Yalnızca Nevâyî eserlerinin okunup anlaşılabilmesi için sözlükler hazırlanması da bir başka göstergedir ve bu durumun da yine kültür tarihimizde bir başka örneği yoktur.

Bütün hayatını Türk milletine hizmet etmeye adamış olan Ali Şir Nevâyî otuz civarında eser yazmış ve yazdığı eserlerin pek çoğunun başlangıç bölümünde "Türkler de yararlansın diye yazdım." ibaresini kullanmıştır. Bu cümle bir bilincin göstergesidir ve binlerce isim sayabileceğimiz Türk edebiyatı tarihinde bu bilince sahip çok şahsiyet yoktur. Nevâyî'yi özel kılan hususlardan biri budur. Bir diğer husus ise Türk edebiyatı tarihinde pek çok ilki gerçekleştirmiş olmasıdır. Nevâyî; dünyalığa tamahı olmayan, sanat heveslisi gençleri koruyup gözeten, onların yetişmesi için şartlar hazırlayan, kurduğu medreselerle eğitim hayatına katkıda bulunan, 480 civarında hayır eseri oluşturup halkın yararlanmasına sunan, yaptığı hizmetler karşılığında devletten para almayan, üstelik gerektiğinde devlet hazinesine katkıda bulunan bir ulu kişiliktir.

# ALİ ŞİR NEVÂYÎ VE MAHBÛBU'L-KULÛB

Nizamü'd-din Ali Şir Nevâyî 9 Şubat 1441 (H. 17 Ramazan 844) tarihinde bugün Afganistan sınırları içerisinde bulunan devrin oldukça önemli siyaset ve kültür merkezlerinden Herat'ta doğdu. Babası Kiçkine Bahadır, Timur'un oğullarından Şahruh'un torunu Horasan hâkimi Ebu'l-Kasım Bâbur'un hizmetinde bulunmaktaydı, anne tarafından büyük babası da aynı şekilde önemli devlet hizmetlerinde bulunmuştu.

Kiçkine Bahadır, 1447 yılında Şahruh'un vefatı üzerine altı yaşındaki Ali Şir'i de alarak Horasan'dan ayrıldı ve Irak'a gitmek üzere yola çıktı. Teft şehrinde Emir Temir'in tarihçisi ve Zafername'nin yazarı Şerefüddin Ali Yezdî'nin hankâhı yakınında konakladırlar. Ali Şir Nevâyî *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı eserinde burada Şerefüddin Ali Yezdî ile karşılaşmasından söz eder ve Şerefüddin Ali Yezdî'nin oyun oynayan çocuklara bazı sorular sorduğunu, kendisinin bu sorulara cevap verdiğini, bu cevaplardan hoşlanan büyük tarihçinin kendisini yanına çağırdığını ve dualar edip ilgilendiğini nakleder.

1452 yılında Sultan Ebu'l-Kasım Bâbur Horasan'a hâkim olunca Kiçkine Bahadır oğluyla birlikte tekrar Horasan'a döndü ve devlet hizmetine girdi, bu sırada bir süre de Sebzvar şehrinin emirliğini yürüttü.

Ali Şir; çocukluğunun büyük bölümünü Emir Temir'in oğullarından Ömer Şeyh'in soyundan gelen şehzade Hüseyin Baykara ile geçirmiş, aynı hocalardan ders almışlar ve arkadaş olmuşlardır. Bu iki büyük şahsiyet arasındaki çocukluk arkadaşlığı zaman içerisinde dostluğa dönüşmüş ve yaşadıkları sürece bu dostlukları da sürmüş, zaman zaman birtakım fitnelerden kaynaklanan kırgınlıklar olmakla birlikte, dostluk kesintiye uğramamıştır. Bu dostluğun Türk kültür ve medeniyetine de oldukça önemli katkıları olmuş, yaşadıkları dönemde kültür ve edebiyat sohbetlerinin yapıldığı "Baykara meclisleri" şöhret bulmuş ve bu iklimde ortaya konulan eserler hemen bütün Türk ülkelerine çok kısa sürede dağılmıştır. Nevâyî'ye "Kalemimle bütün Türk ülkelerini bir bayrak altında topladım." dedirten bu iklimde ortaya koymuş olduğu güçlü eserler

ve bu eserlerin bütün Türk saraylarına ulaşmış ve oralarda okunmuş olmasıdır.

Ali Şir 1456 yılında Meşhed'e gitti ve eğitimini bir süre bu şehirde sürdürdü, burada devrin önemli şahsiyetleriyle karşılaşma ve onlardan ders alma imkânı buldu. Babasının ölümü üzerine Herat'a dönen Ali Şir, Emir Temir'in oğlu Miran Şah'ın torunlarından Ebu Said Mirza'nın hizmetine girdi, ancak Temirli şehzadeler arasındaki mücadeleler ve Hüseyin Baykara ile dostluğu yüzünden bu görevi yürütemeyip ayrılmak zorunda kaldı. Herat'tan ayrılıp Semerkant'a giden Ali Şir, iki yıl Semerkant'ta yaşadı ve Fazlullah Ebu'l-Leysi hankâhına intisap ederek eğitimini burada sürdürdü.

1469 yılında Horasan hâkimi Ebu Said Mirza Akkoyunlularla mücadelesi sırasında öldürüldü ve Herat tahtını Hüseyin Baykara ele geçirip Horasan'a hâkim oldu. Bu olay üzerine Ali Şir, oldukça önemli devlet görevleri üstleneceği ve kalan hayatını geçireceği Herat'a dönüp dostu Hüseyin Baykara'nın hizmetine girdi. Ali Şir'in Hüseyin Baykara hizmetindeki ilk devlet görevi mühürdarlık oldu. Bu görevi sırasında vergi yüzünden ortaya çıkan bir ayaklanma Ali Şir'in dirayetli yönetimi sayesinde engellenebildi. Herat tahtında gözü olan ve Akkoyunlu Uzun Hasan'ın da desteğini alan Temirli şehzadelerden Mirza Yâdigâr Muhammed'i yakalayıp tahtı bu tehlikeden kurtarması da yine onun idareci ve devlet adamlığının sonucuydu.

1472 yılında "emir" yani "divan beyi" makamına getirilen Ali Şir bütün yetkisini kullanarak ülkedeki yolsuzlukları engellemeye çalışırken haksızlığa uğrayanları da korumaya yani adaleti tesis etmeye çabaladı. Bu çabaları dolayısıyla devlet kademelerinde görev yapanlar içinde kendisine düşman olanlar arttı ve her fırsatta onu gözden düşürmeye çalışanlar çoğaldı, ancak Ali Şir mücadeleye devam etmekten geri durmadı.

Ali Şir Nevâyî 1476 yılında yazdığı bütün eserlerde büyük bir saygıyla andığı Fars edebiyatının büyük üstatlarından Molla Abdurrahman Cami'nin irşadıyla Nakşıbendî tarikatına bağlandı. 1479 yılında bir sefer için Herat'tan ayrılan Hüseyin Baykara devlet işlerini yürütmek üzere nâip olarak dostu Nevâyî'yi bıraktı. Bu yakınlığı ve Nevâyî'nin Baykara nezdindeki itibarını hazmedemeyen üst düzey devlet görevlilerinin sürekli tezviratları sebebiyle 1487 yılında Esterabat valiliği göreviyle Herat'tan uzaklaştırılan Ali Şir Nevâyî bir yıl bu görevi yürüttü, ancak affını istedi ve isteği kabul edilince yeniden Herat'a döndü.

1489 yılında çok yardımlarını gördüğü üstadı ve yakın dostu Seyyit Hasan Erdeşir öldü ve bu ölüm onu fazlasıyla üzdü. Nevâyî bu ölüm üzerine dostu ve üstadı için Seyyit Hasan Erdeşir'in hayatını konu alan küçük bir eser kaleme aldı.

Ali Şir Nevâyî 1490 yılında devletteki görevini bütünüyle bıraktı ve Baykara'nın "nedimi" olarak kaldı. 1492 yılında mürşidi Molla Abdurrahman Câmî'nin ölümü onu çok sarstı ve bu ölüm üzerine de *Hamsetü'l-Mütehayyirîn* adlı eserini yazdı. Herat'ta başlayan taht kavgaları, Baykara'nın oğulları ve torunlarıyla ilişkilerinin bozulması onu daha da üzdü ve 1498 yılında Meşhed'e gitti, burada hac farizasını yerine getirmek üzere izin istedi, ancak yolların güvenli olmadığı gerekçesiyle izin verilmedi, bunun üzerine tekrar Herat'a döndü. Hayatının son yıllarını Herat'ta sanatıyla meşgul olarak geçiren bu büyük kültür adamı, seferden dönen dostu Baykara'yı karşılamaya çıktığında ağırlaştı ve 3 Ocak 1501 tarihinde dostunun kolları arasında hayata veda etti, sağlığında hazırladığı Kudsiyye Camisi yanındaki kabre defnedildi.

Mücadeleler ve maceralarla dolu bir hayat yaşayan Nevâyî yazdığı eserler ve yaptığı hizmetlerle bütün Türk milleti için son derece değerli bir kişilik olmuştur. Henüz sağlığında şöhreti hemen bütün Türk ülkelerine yayılan bu büyük şahsiyetin eserleri de yine hemen bütün Türk ülkelerine ulaşmış ve Türk saraylarının vaz geçilmez eserleri olmuş, bütün eserlerini içeren "külliyat"lar hazırlanmıştır. Nevâyî yalnız Türkistan coğrafyasında değil Osmanlı sahasında, İran, Mısır ve Azerbaycan'da da okunmuş, sanatkârlar üzerinde etkili olmuş, kendisine nazireler yazılmış, eserlerinin okunup anlaşılabilmesi için pek çok sözlük oluşturulmuş, bazı eserleri başka dillere, özellikle Farsçaya, çevrilmiş bir büyük sanatkâr olarak eserleriyle yaşamaya devam etmektedir.

Ali Şir Nevâyî çeşitli konularda otuz kadar eser vermiş oldukça velut bir sanatçıdır. Biri Farsça olmak üzere beş divanı vardır ve Türkçe divanlarını hayatın dönemlerine göre (çocukluk, gençlik, orta yaş ve yaşlılık çağı) yazdığı şiirleri bir araya getirerek oluşturmuştur. Türk edebiyatının hamse (beş mesnevi) sahibi ilk şairi olan Nevâyî bu konuda Nizâmî, Emir Hüsrev Dehlevî ve Molla Câmî'yi örnek almış, ancak yazdığı mesnevilere kendi damgasını vurmayı başarmıştır. Türk edebiyatında ilk şairler tezkiresi olan *Mecâlisü'n-Nefâyis*'i kaleme almış ve bu eser daha sonra yazılan tezkirelerimize örneklik etmiştir. *Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimü'l-Fütüvve* adlı eseri de tarikat ulularının kısa hayat hikâyele-

rini konu edinen ve kültür tarihimiz açısından çok değeri olan bir eserdir. *Münâcât, Kırk Hadis, Nazmü'l-Cevâhir, Sirâcü'l-Müslimîn, Lisânü't-Tayr* ve *Mahbûbu'l-Kulûb* dinî-ahlakî eserleridir. *Tarih-i Enbiya ve Hükema ile Tarih-i Mülûk-ı Acem* adlarından da anlaşılacağı üzere tarih kitaplarıdır. Türk edebiyatının ilk biyografi örnekleri ise *Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşir*, *Hamsetü'l-Mütehayyirîn* ve *Hâlât-ı Pehlevan Muhammed* adlı eserleridir. Vakfiye ve Münşeat ise dönemine dair değerli bilgiler içeren belge niteliğinde eserlerdir. *Risâle-i Muammâ, Mîzânu'l-Evzân* edebiyat bilimiyle ilgili, *Muhâkemetü'l-Lügateyn* ise Türk diliyle ilgili olmanın yanında Nevâyî'deki dil bilincini ve Türkçe sevgisini de göstermek bakımından son derece önemli bir kaynak eserdir. Bu eserde büyük kültür adamının kişiliği hakkında da önemli ipuçları göze çarpar.

Türkiye Türkçesine aktarmasını sunduğumuz *Mahbûbu'l-Kulûb* Nevâyî'nin ölmeden hemen önce 1500/1501'de yazdığı siyasetname-nasihatname türü bir eserdir. Eser giriş kısmının arkasından üç ana bölüme ayrılmış ve her bölüm de kendi içerisinde çeşitli başlıklarla oluşturulmuştur. Birinci bölüm hakandan başlayarak çeşitli devlet görevlileri ile meslek erbabını konu edinmiş ve olumlu-olumsuz örneklerle makam sahiplerinin nasıl olması ve nasıl olmaması gerektiği anlatılmış, halka karşı nasıl davranmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Eserin siyasetname bölümü olan bu bölümde kırk ara başlıkla kırk meslek mensubu söz konusu edilmiştir. İkinci bölümde insan hayatında önem arzeden çeşitli konular üzerinde durulmuştur. Çeşitli hikâyelerle de desteklenen bu bölümde on konu başlığı vardır. Son bölüm ise yüz yirmi yedi "tenbih" içermektedir. Bu tenbihlerde de değişik meselelere değinilmiş ve hemen her tenbihin arkasında bir beyit veya dörtlük yazılmıştır.

*Mahbûbu'l-Kulûb* Nevâyî'nin son eseri olmanın yanında kültür tarihimiz açısından belki de en önemli eseridir. Orhun Yazıtları ve Kutadgu Bilig gibi siyasetname türüne dâhil edebileceğimiz bu eser, yazarının deruhte ettiği çok önemli devlet görevleri yanında doğrudan kültür hayatının içinde oluşu, toplumu iyi tanıması, halkın dertlerine aşina olması dolayısıyla edindiği tecrübeleri de yansıttığı bir eser izlenimi vermektedir. Eserde çok dikkat çekici bir karamsarlık görülür. Bilhassa birinci bölümde ele alınan devlet görevlileri ve çeşitli meslek mensupları değerlendirilirken sık sık kötü vasıflar söz konusu edilmiştir. Adil olmayan hakan, işini düzgün yapmayan vezirler, rüşvetçi kadılar, halka zulmeden güvenlik görevlileri, riyakâr şeyhler vb. üzerinde durulmuş ve toplumun

sağlıklı olması, varlığını devam ettirebilmesi için bunların düzeltilmesi gereği vurgulanmıştır. Nevâyî'nin bu kadar karamsar bir tablo çizmesinin sebebini devrin şartlarında aramak herhalde doğru olacaktır. Hayatı boyunca devlet görevlilerinin haksızlıklarıyla, adaletsizliklerle, yanlış gördüğü şeylerle uğraşmış, ancak ömrünün sonunda bir şeylerin düzelmesi yerine sürekli her şeyin daha kötüye gittiğine, devletin çöküşe sürüklendiğine tanık olmuş, Baykara'nın oğul ve torunlarının taht kavgalarına girdiğini görmüş, çocukluk arkadaşı olan dostu ve hükümdarı ile arasının açılmasını ve Herat'tan bir nevi sürgün edilmesini yaşamış, Türkistan bir türlü istikrara kavuşamamış ve bütün bunlar dolayısıyla umutsuzluğa kapıldığı için son eserinde böyle karamsar bir tablo ortaya koymuş olmalı. Esasen Nevâyî'nin bu karamsarlığında ne kadar haklı olduğunu da yaşanan tarih göstermiştir, çünkü Türkistan 15. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar ve halen de, kısa zaman aralıkları bir yana bırakılırsa, sürekli bir huzura kavuşamamıştır.

Eserde geçen bir kısım kavramlar dipnotlarla açıklanma yoluna gidilmiş ve bu açıklamalarda Süleyman Uludağ'ın *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*'nden yararlanılmıştır.

*Mahbûbu'l-Kulûb;* 1873 yılında İstanbul'da Çağatay Türkçesiyle basılmış, Türkiye'de üzerinde lisans, yüksek lisans, doktora tezleri yapılmış, 1948 yılında Moskova'da metin olarak yayınlanmış, Özbekistan'da da farklı zamanlarda çeşitli yayınları yapılmış bir eserdir.

# Mahbûbu'l-Kulûb

(Gönüllerin Sevgilisi)

**Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla**

Hamd O'nadır, O'nun zatınadır. O'na layık olacak hamdı söylememe imkan yoktur. Bütün övgüler O'nadır, O'nun ihsanına ne kadar övgüde bulunulsa yeterli olmaz. O'nun zatı, olgunluk[1] belirten ne kadar sıfat varsa hepsini üzerinde toplamıştır, sıfatındaki yüceliklerin hepsi ancak keşif ehli[2] tarafından bilinebilir. Onun kusursuzluğu, dilin anlatma yeteneğinin ötesinde, kutsanması ise insanların vasfedebilme yeteneğinden uzaktır. Yüceliği bağında, dönen gökler bir nilüferden küçük ve gücü karşısında sabit ve seyyar yıldızlar o nilüfer üzerindeki birkaç çiğ tanesi hükmündedir. Nilüferin yüzüne şebnem saçan da O'dur ve şebnem suyundan nilüfer bahçesi, hatta cennet gülistanı açan da O'dur. Hiçbir şeye gerek duymama özelliği karşısında evren, muhtaç bir dilencidir ve sıkıntılara çare bulma özelliği karşısında dönek evren, aciz bir biçaredir. Varlığı iyi düşünüldüğünde başka hiçbir varlığın, zatı düşünüldüğünde başlangıcının ve sonunun olmadığı anlaşılır. Yüce hakanların, ihsan sofrasının etrafında rızık dilencisi olduğu, sonsuz bilgisi üzerinde zihin yorulduğunda yüksek mekânları işgal eden bilginlerin cehâlet içinde oldukları görülür. Kahredicilik fırtınasının uçurma gücü karşısında sabit ve seyyar ne varsa yaban güllerinin yaprakları gibi; cabbarlık kasırgasının savurma gücü karşısında gaddar dünya, virane evin dökülen toprakları gibi savrulur. Yoğu var etmek ve varı yok etmek O'nun gücü karşısında çok kolay, var ve yok ile yok ve var O'nun ihsanından umutlu, kahrı karşısında ise korku içerisindedir. Bir avuç toprağı, ruhlar ve melekler topluluğunun hilafet tahtına oturtmak ona yaraşır ve yıllarca Allah'a yakın olmuş meleklere önderlik eden meleğin boynuna lanet tasmasını o takabilir.[3]

---

[1] Kemâl: Erginlik, olgunluk. (Tas.) Nefsânî vasıf ve sıfatlardan ve bunların eserlerinden münezzeh olmak.

[2] Hak hakkında keşf yoluyla bilgi sahibi olanlar, kalp gözü açık olanlar.

[3] İnsanoğlunun topraktan yaratılması ve meleklerin büyüğü olan Şeytan'ın emre karşı gelip âsî olmasından sonra lanetlenmesi hatırlatılmaktadır.

**Dörtlük**
*Bir saatte var olsa bütün varlıklar şaşırtıcı değil,*
*On sekiz bin âlemi ve âdemi yaratıp var etmeyi,*
*Bir kişiyi yaratılmışların defterinden seçmeyi,*
*O yapabilir ve bu ancak O'na yakışacak bir fiildir,*
*Gerçi müsebbip kendisi, ancak sebep de kendisi.*

"Sübhâne zi'l-mülkü ve'l-melekût sübhâne zi'l-kudreti ve'l-ceberût cellet âlâ'ihi ve 'ammet na'mâ'ihi velâ ilâhe gayrihi"[4]

Hak te'âlâ ona öyle bir yakınlık ve makam verdi ki bütün âlemin ve insanlığın varlık sebebi onun varlığıydı. Uğurlu mizacı, tertemiz ruhtan daha temiz, kutlu yaratılışının da dört unsurun[5] terkibinden daha temiz olduğu açıktır. Kendi unsurlarının yeli, Hz. İsa nefesi; toprağı ise Hz. Yakup'un gözünün sürmesidir. Suyu Hızır çeşmesinin zülâli, ateşi de Hz. Musa'nın ateşinin şûlesidir. Bütün bu unsurlara senin pak ruhun dense yeri var ve ruhuna benim ruhum feda olsun demek uygun olur. Şimşek gibi hızlı olan Burak'a binip Sidre'yi[6] aşarak arzusuna ulaştı ve diğer peygamberlerin ruhlarının önünde nazlı nazlı yükseldi. Göklerin karanlıkları yüzünün çiçekler açmışa benzer aydınlığı dolayısıyla gülistan oldu ve meleklerin gözleri atının ayağının tozuyla aydınlandı. "O, arzularına göre konuşmaz"[7] ayeti onun şanıyla ve "Onun konuşması, kendisine vahy edilenden başkası değildir."[8] ayeti onun sözleriyle ilgili olarak indirilmiştir. Onun zatı, ilâhî sırların emanetçisidir, adı ise inayet sonsuzluğunda âlemlere rahmettir.

---

[4] Övgü; kendisinden başka ilah bulunmayan, bol bol ihsan eden ve iyiliklerini yücelten, güç ve kudretin, mülk ve hükümranlığın tek sahibine olsun.

[5] Dört unsur. Madde âleminin temel unsurları: Ateş, hava, su, toprak. Sûfîler nefsin dört mertebesini dört unsura benzetirler. Nefs-i emmâre ateşe, nefs-i levvâme havaya, nefs-i mülhime suya, nefs-i mutmainne toprağa benzetilir. Bunlardan her biri için on özellik tespit edilir ve kırk sayısına ulaşılır. Tasavvuf ehlinin yaptıkları birçok izahlar ve yorumlar dört unsur nazariyesine dayanır.

[6] Sidretü'l-münteha Tüm sâliklerin seyirlerinin, amellerinin ve ilimlerinin sona erdiği nokta ki, büyük berzah adını da alır. Burada Miraç hadisesi anlatılmaktadır.

[7] Necm suresi 3. ayet

[8] Necm suesi 4.ayet

**Nazm**
*Saçının iki örgüsü, iki kadir gecesi,*
*Böyle iki gece içinde yüzü dolunay,*
*Bu gece ve dolunay olmuş, ışık ve karanlık,*
*Yanağındaki ter onda yıldızlar ülkesi,*
*Bu yıldızlardan Tanrı var eylemiş,*
*Peygamberler ordusunun seçkin incisini.*

Onun, peygamberler göğünün güneşi olduğu bilinmektedir. Ashabına hitaben; "Ashâbî ke'en-nücûm, salavatullâhi aleyhi ve ashâbihi ilâ yevmü'd-dîn… ammâ ba'd."[9] Fakirlerin en fakiri ve gariplerin örtülerini açan fakîrü'l-hakîr, Nevâyî lakaplı Ali Şir (Allah günahlarını bağışlasın ve ayıplarını örtsün), şöyle arz eder ve şunları söylemeyi kendine farz bilir: Bu zamanın toz toprak içerisinde bırakıp perişan ettiği, gençlik çağının başlangıcından olgunluk çağının sonuna kadar evrendeki olaylardan, göklerde olup bitenlerden, fitneci dünyanın dönekliğinden, çeşit çeşit zamanenin rengârenkliğinden, uzun zamanlı ve ileriye yönelik söz vermelerin her çeşidinde dolaştım ve her tür hâl ve kılıkta koşturdum, kendimi iyilerin de kötülerin de hizmet ve sohbetine yetirdim, bazen itibarsızlık ve yokluk viranında feryat ettim, bazen de itibar ve varlık bostanında meclis kurdum.

**Nazm**
*Bazen felekten zayıflık buldum,*
*Bazen zamandan mutluluk gördüm,*
*Çokça sıcak ve soğuk gördüm zamanda,*
*Çokça acı ve tatlı tattım cihanda.*

Bitmişlik ve zayıflıklarım sırasında felâketler ve isteklerime kavuşamama günleri yaşadım. Bazen medreselerin en arkasında yer tutabildim ve bazen bilginler meclisinde bilgiyle gönlümü aydınlattım. Bazen Allah korkusuyla yaşayanların mescidinde onların ayağının bastığı yere yüz koydum ve çok secde etmekten dolayı alnımın derisini soydum, bazen safa tekkesinde yaşayanların ibriğine su doldurmak suretiyle şeref sahibi oldum ve bazen yokluk

[9] Hadis-i şerif; "Ashabım, yıldızlar gibidir." "Allah'ın selamı onun ve ashabının üzerine olsun, kıyamet günü…"

manastırı (dünya) sakinlerinin şarabından içerek değer kazandım, bazen alçakların önünde hor görüldüm ve bazen rezillerin karşısında itibarsızlık gördüm, bazen aşk yurdunda kaygısız görünüp insan öldüren peri yüzlüler için kendimi helâk ettirdim ve bazen deliler mahallesinde reziller boynuma tokat vurdu ve çocuklar başıma taş yağdırdı ve bazen şehrim halkının siteminden gurbete düştüm ve garip insanlarla bir araya gelip onlarla yaşadım. Bazen dağların tepesi dinlenme yerim oldu ve bazen çöllerin kıyısı sığınağım oldu. Bazen bütün bu sıkıntılardan dolayı yurdumu terk ettim ve yokluk tekkesini mesken edindim ve bazen garip insanlara rezil oldum, bazen değerli insanlara hizmet etmek suretiyle nasiplendim ve sözlerim dinleyenlerin gönlüne hoş geldi.

**Rubâî**
*Dünya bana bazen cefa ve alçaklık etti,*
*Bahtım gibi her işimde zebûnluk etti,*
*Bazen arzularıma yol göstericilik etti,*
*Velhâsıl pek çok döneklik etti.*

Ancak meşgullük ve mutluluk zamanlarında, gönül mülkünün halkın hücumuyla harap olduğu sıralarda bazen emirlik makamında oturdum ve hükûmet mahkemesinde adalet aradım ve bazen hakan nâipliğinde hakanla yakın oldum ve seyreden insanlara kendimi gösterdim, bazen cömertlik köşkünü mekân tuttum ve büyüklerle eşrafı saygıyla konuk ettim ve bazen neşe bağında eğlence meclisi kurdum ve sâkîlerle çalıp söyleyenlerin eğlenme ve oyunlarından zevk aldım. Bazen sultanların tartışmalarında araya girdim ve çekişmelerini anlaşmayla sonlandırdım, bazen savaş meydanına kendimi attım ve câhillikle bilgisizlik töhmetini boynuma aldım, bazen kendimi hayır sahiplerinin içine katıp çeşit çeşit hayır kurumları oluşturdum, öyle ki çabalarımla kervansaraylar kuruldu ve onlarda konuklar neşe buldu.

> Dimağıma pek çok tasavvur ve zan düştü, kendimi makam sahibi ve ulul bir kişi olarak gösterdim.

Böyle bir girişin amacı şudur: Her yerde koşturup durdum ve insanların her çeşidiyle karşılaştım. İyinin de kötünün de neler yapabileceklerini bilmekteyim, kötünün de iyinin de hasletlerini tecrübe ettim. Hayır ve şerden zehir de tatlı da göğsüme ulaştı ve cimriyle cömertin zahmetiyle merhemini gönlüm kavradı. Zamanımızda yaşayan bazı dostlarla dünyada yaşayan bir kısım ahbap bu durumlardan habersiz ve gönülleri de bu hayır ve şerden etkilenmemiştir.

> Ayrılığı ve kavuşmayı tatmamış olan bir kişi, bal ve şarap gibi birinin acı, diğerinin tatlı olduğunu nereden bilecek! Yorgun düşüp perişan olmuş bir yolcu, koştuğu zaman dağ ve taşın sert, kum ve tozun yumuşak olduğunu bilir.

Böyle olan dostları ve ahbapları uyarmak ve onları bu durumlardan haberdar etmek istedim. Her tür insanın ve meslek mensubunun hasletleri hakkında bilgilerinin olması ve toplumun her tabakasının durumlarından haberleri olması gerekli görüldü. Ola ki uygun kişilerin hizmetine koşarlar ve uygun olmayan kişilerin sohbetinden uzak durmayı gerekli görürler, herkesle gizli sırlarını paylaşmazlar ve insan kılığındaki şeytanların hile ve aldatmasından oyuna gelmezler, her çeşit insanın sohbet ve özel durumuna heves etmek yerine bu fakirin tecrübelerini tercih ederler. Bu yazılanların sevimliliği kalplerce hissedildiği için adı Mahbûbu'l-Kulûb konuldu. Bu yazılan yararlı şeylerin durumu anlaşıldı ve bunlar üç kısım olarak düzenlendi: Birinci kısım; çeşitli insanların durumlarının ve fiillerinin nasıl ve neler olacağı, ikinci kısım; güzel fiiller ile kötü huyların neler olduğu, üçüncü kısım; bunların dışında kalan çeşitli yararlı durumlarla meseller ve açıklamalardan oluştu. Umulur ki okuyanlar dikkatle, titizlikle ve değer vererek baksın ve her biri kendi kavrama ve anlama yeteneği ölçüsünde hisse alsın ve ruhlarını o duanın hoşluğuyla sevindirsin.

# BİRİNCİ BÖLÜM

Bu kısım, insanların durumlarının,
fiillerinin, sözlerinin nasıllığıyla ilgilidir
ve
kırk bölüme ayrılmıştır.

## 1. Âdil Hakanlar Hakkında

Âdil ve akıllı hakan, Allah'a ibâdet edenlere Allah'ın gölgesidir, hilafet mülkü onun fermanı altındadır ve "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım."[1] ayeti onunla ilgilidir. Âdil hakanın yüceliği her türlü tarifin üstündedir. "Ben, adaletli hakanın zamanında doğdum." (Hadis-i şerif) sözü ondan haber verir. Onun varlığıyla övünen Hz. Peygamber, "Onun adaleti, insanların ve cinlerin ibâdetinden hayırlıdır." buyurmuştur. Âdil hakan, Hak'tan halka rahmet, ülkelere de emniyet ve ululuk sebebidir. Güneş ve bahar bulutu gibi kara topraktan güller açılmasına, ülkesinde yaşayan insanların başına inciler saçılmasına sebep olur. Fakir ve çaresizler onun güleç yüzünden dolayı rahat, zalimler ve zorbalar onun siyaset kılıcından dolayı perişandır. Koruyucu gücünden dolayı kuzu, kurt korkusundan emin olur ve yönetim yeteneğinden dolayı yolcular, yol kesici yağmacıların korkusunu çekmez. Esirgemesi sâyesinde her okulda çocuk gürültüsü, koruyuculuğu dolayısıyla da zayıflar hamamında onların tantanası işitilir. Heybetinden yollarda yağmacı yok ve halkın elleri malla dolu, hâkimiyetinden dolayı vergi toplayanların kalemi kırık ve zulüm ve haksızlık edenlerin alâmeti yıkıktır. Mescitler gece gündüz cemaatle ve medreseler bilim tartışanların sesleriyle dolu olur. Kısas uygulayan kılıcı dolayısıyla hırsızın eli halkın malına uzanamaz durumda, intikamı korkusundan yol kesicilerin hâli perişandır. Gecenin büyük kısmında dükkânlarda ticaret için ışık yanar ve ayak takımının sokak gezmesinden gönüller rahatsız değil, akşamdan sabaha kadar tekkelerin kapıları açık ve ıssız köşeler ibâdet ışığıyla aydınlanmıştır. Şehirde sokakların gece bekçisi o, dağda ve ovada koyunların çobanı odur. Halk, tarlasını ve bağını onun sâyesinde imar etmiş ve askerinin mutluluk ve dinçliği onunla artmıştır. Onun sâyesinde terkedilmiş âcizler şarkı söyler, çocuklar ise kemik oyunu (aşık oyunu) oynar. Yaşlı kadınlar, kirman çevir-

[1] Bakara suresi 30. ayet

me sesiyle birlikte dünyanın döndüğü sürece ona dua ile meşgul olur ve genç kızlar pamuk atma sesi ile onun dua sesini birbirine karıştırır. Fakirlerin işi ona hem dua, hem naz; onun âdeti fakirlere hem cömertlik, hem dua, hem naz. Açların yiyeceği bağış sofrasından, çıplakların giyeceği de lütuf ve bağış hazinesindendir. O, ülke bağlarını imar etmek için yağmurla dolu bulut ve halkın gözünü aydınlatmak için cihanı aydınlatan güneştir. Başka ülkelerin halkları onu arzular ve yine değişik ülke mazlumları onun adaletine kavuşmak için dua eder. Onun güzel adına bilginler kitaplar tertip eder ve iyi sıfatına şairler kasideler yazmakla meşguldür. Türkü söyleyenler onu övmek için türküler koşar, besteciler sözlerine dua ahenginde nağmeler oluşturur. Halk rızasından Hak rızasına talip ve adaleti uygularken sorgu gününün korkusu gönlünde hâkimdir.

> Ulusun hakanı olan kişi dervişçe davranırsa, dervişlik ona hakanlıktan daha hoş gelir. Şüpheli davranmak hakan olmanın gereğidir, ancak o, dervişler karşısında toprak gibi olur.
> O hakan için bütün cihan mülkü bir çöp değerindedir, ancak bir gönül mülkü göklerle denktir. Bütün muhtaçların ihtiyacını o karşılar. İşte o, Şah Ebu'l-Gazi'dir. İnsanın aslı ve insanlığın kaynağı olan hakan, bütün cihanın varisi Şah Sultan Hüseyin'dir. Evrenin varlığı sürdükçe hakanlık sonsuzluğa kadar onun olsun! Bu hakanın varlığı insanlar için mutluluk kaynağı olsun ve taht bir an bile onsuz kalmasın!

## 2. İslam Beyi Hakkında

Böyle bir hakana bir İslam beyi, Hz. Peygamber'in hizmetindeki dört kişiden biri gibidir. Bu kişi, arzularına kavuşamayanların son sığınağı, hakanın da talihidir. Hakana dünyada gerçekleri söyleyen ve onun âhireti hakkında kaygı çeken kişidir. Kötüler ondan korkmakta, iyilerin zorlukları onun sayesinde kolaya dönmektedir. Halkın malı ile ilgili aç gözlülüğe gönlünde yer yok ve kadın hayâli kalbinde yer edinmez. İsteği, Müslüman halkın güvenliği; amacı, Müslüman olmayan halkın birlik ve beraberliğidir. O, Müslümanların rızâsını arayandır; Müslümanlar ise onun duâcısıdır. Kendisi dürüst ve bütün çabası halkın işlerinde adaleti sağlamaktır. Haka-

nın kapısında bu tür beyler eksik olmasın ve devlet de böylelerinden başkasının eline geçmesin.

## 3. Uygun Olmayan Kadı Vekilleri (Nâipler) Hakkında

Yalancı ve gösteriş meraklısı olan kadı vekili, sahte peygamber Müseylime-i Kezzâb'ın[2] soyundandır. Kendisinin peygamber olduğunu iddia eden bu kişinin Cebrail ve vahiyle ilgili söylediği her şey yalandır. Buna hakanın yakınlık göstermesi de söz konusu olmamış ve bu da bütünüyle yalandır. Yalanı böyle çok yaymasının sebebi uğursuz aç gözlülüğüdür, uydurma haberleri yayan habercilerin ulaştırmasının sebebi yerilmiş olan hırsıdır. Bir şey alırken yalan söylemek onun için gerçek yerine geçer, Müslümanlardaki eksiklik onun için din yerine geçer. Yalan dururken gerçeği söylemesi imkân dışıdır, rüşvet alırken başka türlü konuşur, ancak gönlünde başka hayaller vardır. Böyle fiili ve sözü bir olmayan kadı vekilinin hakan kapısında olmaması olmasından iyidir.

## 4. Zâlim, Câhil ve Fâsık Hakan Hakkında

Âdil hakan bir ayna ise bu o aynanın arkasını kaplayan sır gibidir, o aydınlık sabah, bu karanlık gecedir. Bunun gönlüne zulüm hoş gelir, bozgunculuk ise hatırına sevimli gelir. Ülkenin adâletsizliğinden kalbine hoşnutluk ve halkın perişanlığından gönlüne güven gelir. Bayındır yerler, onun zulmünden dolayı viran olur; güvercin yuvaları, baykuşlara mesken olur. Meclisinde içki sel olup taşar, o sel ülkenin bayındır yerlerini viraneye çevirir. İçkilerinin depolandığı yere mescidin saçakları örtü olmuş ve küplerinin ağzına kerpiç olarak mihrabın sütunu konulmuştur. Kan dökücülük onun mesleğidir ve canı olan her şey korku içindedir. İçkinin yaygınlığı ve çokça içilmesi yüzünden bütün cadde ve sokaklar Müslümanlar için korku doludur. Sapkınlığı ve kötü fiilleri dolayısıyla halkın nâmusu olan

[2] Müseylime-i Kezzab: Hz. Peygamber zamanında peygamberlik iddiasında bulunanlardan biri.

kadınların ırzına yönelik yakıcı bir korku vardır, kavgacılığından ve kendini beğenmişliğinden dolayı şefkatli nâiplerin canına vay. Uygunsuz hareketleri kendi için güzel, insanların akla uygun hareketleri onun için kusur ve ayıptır. Çok hizmet, azıcık yanlışla yok değerinde; çok hak, küçük bir hata ile karşısında yok hükmündedir. Yanlış düşüncesi doğru çıkmayınca hiç dahli olmayanlar azarlanır, hatta haberi olmayanlara azap çektirilir. Ölümsüzlük suyuna zehir dese, tasdik etmeyenler suçlu, Güneş ışığına karanlık dese, övmeyenler kötü huylu görülür. Kendi elindeki damla derya kadar önemli, zerre ise son derece değerlidir; halkın elindeki dünyalar değerindeki mal, bir kara puldan değersizdir. Fedâ edilen aziz canın onun için bir mangır kadar değeri yoktur. Kara kuzguna akdoğan dese, kazı iyi yakalar demeyen kusurlu, aydınlık gündüze karanlık gece dese, Süha adlı küçücük yıldız görünüyor demeyen yanlış içindedir. O doğruyu söyleyenlere can korkusu, hayra yönlendirenlere ise ölüm tehdidi-dir. Doğru, onun önünde bâtıl; bilgin, ona göre câhildir. Halka karşı gönlünde gizlediği düşmanlık, gizli hazinesinin definesi gibidir. Öldürmek için can vermeyi göze almak âdeti, halkın malına ve canına kast etmek de en belirgin vasfıdır. Böyle kötü bir hakanın veziri de Firavun'un nâibi Hâmân gibi kötüdür.

> Böyle bir yiğide Caferi yardımcı olsun, taun, vebaya yakalanan kişinin başının üzerinde dolaşır.

Tanrı bu tür belâları yokluk mekânından varlık âlemine getirmesin ve yokluk zindanından varlık şehrine yetirmesin.

## 5. Vezirler Hakkında

Vezir kelimesi vezere kökünden türemiştir ve bu fiil onun zatına en uygun ve en yakışandır. Bu işi başlatan Âsaf imiş ve onun mührünün kaşında "İnsaf sâhibine Allah rahmet eder." sözü kazılıymış. Sanki Âsaf gitti ve insafı da yanında götürdü. İnsaf cevherini bu insafsızlar arasından çıkardı. Kişi kendisini yel gibi her yana salsa Âsaf'ı bu dünyada nereden bulabilir! Dünyadaki insanlardan Âsaf tabiatlı olan biri, Süleyman tahtının berbat olduğunu bilir. Bu

zâlimler dünyayı berbat etmişlerdir ve dünyadaki insanların biriktirdiklerini ellerinden almışlardır. Bunlarla ilgili bir şey yazmamak daha iyidir, bu kalem gibi kara yüzlülerin adını kalemin ucuna getirmemelidir. Zehir vererek hastaları öldüren hekimlik bunlara nasip olmuş, zorbalıkla öldürülen iyiler bunlara göre hekimden kaçmıştır. Bu iki bölükten her biri bir engerek yılanıdır ve bunların kovulması hakan üzerine vâciptir. Bunların hepsi çiyandır ve insanlara sürekli zararları dokunur. Kalemlerinin ucu akrebin iğnesi gibi olduğundan halkın canında sürekli o iğnenin korkusu vardır. Bu iğne mazlumlara saplanacak olursa, onların başı ecel taşıyla yamyassı olsun.

> Bu tür insanlar yüksek makamda da alçak makamda da olsa, insanlara sürekli sıkıntı verir. Hakanın bir an önce onları ortadan kaldırması gerekir, çünkü peygamber, haşereleri öldürün buyurmuştur.

## 6. Uygun Olmayan Sadrlar Hakkında

Diyanet duygusundan uzak olan sadrlar ister istemez çirkin bid'at içindedir. Bu alçak halktan biriyse onun bütün amacı fitne fücurdur. Meclisinde sanatçı, bilgin ve takva sahibi kişilere ölü ağıtı yakılır. Bilgelerin getirdiği boş kalmış gül suyu şişelerini adamları şarapla doldurmak üzere alır. Bilginlerin topladığı bitkiler meze olarak hazırlanır ve amaçlarının dışında başka şeyler için kullanılır. Kötülüğüyle tanınanlar orada galip, şarap düşkünleri orada aranan kişilerdir. Korucularının yiyeceği tekkenin ödeneğinden, görevlilerinin geçimi şeyh ve müderrislere ayrılan paradandır. Meclisine içki getirmek devlet memurlarının görevidir ve içkinin içine batmış olan kadı sakalıdır. Yasaklanmış şeylerin böyle serbestçe çok kullanıldığı bir ülkede İslam'ın ve şeriatının nasıl bir itibarı ve değeri olacak! Sadr, bilginlere yardımcı olmalı, şeyhlere yararlı ve hizmetkâr olduğu gibi, seyitlerin imdadına yetişip fakirlerin hizmetinde bulunmalıdır. Vakıfların eksikliklerini giderip çiftçilerin zorluklarını ortadan kaldırmak için çaba göstermelidir.

> İki yüzli ve fitneci kişiler için hüzün yoktur, çünkü onlar menfaatları

için önlerine geleni yıkıp geçerler. Bu kişilerin atlarının koşum takımları eksiksiz, kendi giysileri de son derece süslü olur.
Bu kişilerin başlarına sardıkları püsküllü sarıklar, ancak kölelerin omuzundaki örtü kadar değerli olur. Bu sarıklar, eşeğin başına asılmış hotozu ya da çenesinden sarkan sakalı andırır.

## 7. Bozguncu ve Ahlaksız Olup da Kahramanlık Nutku Atanlar Hakkında

Bunlar, hakanın kapısında olup da lüzumsuz yere para sarfedilen kişilerdir; ne Tanrı'ya ibâdet, ne de hakana itaat ederler. Uğraşları gösteriş merakı, belirgin özellikleri övünme, işleri sarhoşluk, alışkanlıkları kendilerini beğenmedir. Doğru söylemeleri boş laf, anlamlı sözleri gevezeliktir. İçki düşkünlüğü dinleri, kâfirlere benzeme alışkanlıklarıdır. Gönülleri at oynatmaktan zevk alır, sözleri başları açık olarak yazıda at koşturmak üzerinedir. Mecliste iddiaları Hâtemlik, savaşta telaşları Rüstemcedir. Süngülerinden uçan kuşlara ürküntü gelir, mızraklarından Çoban Yıldızı'nın yüzü karmakarışıktır. Başlarındaki sarık onları daha da çılgın gösterir, sarığın püskülünden arkalara da tehdit ulaşır. Ülkenin düşmanlarının kovulmasına dair şöhretleri, ülkeyi korudukları iddiasıyla hakana minnetleri vardır. Bu iddialarına rağmen bir kısmını içki öldürür ve bir kısmını da başka sapkınlıklar cehenneme ulaştırır. Bunların ancak yüzde biri savaşa katılıp at koşturmak suretiyle meydanda ölür. Savaşçılıkları kendilerinden menkul, saf yarmaları ise kendi ordularına karşıdır. Böyle bir kişi savaş meydanında hiç olmasın, hiçbir safın yarılmasında onun kanı dökülmesin. Hakan için gerekli olan asker, dervişlerin duâsı, fakirlerin himmeti ve Tanrı'nın rızasıdır. Tanrı yardımının asker olduğu hakanın bayrağının süsü "Yardım Allah'tandır" (Saff-13) olacaktır. Eğer hakanın talihi yaver ise düşmanı yerle yeksan olur ve talihi veren Tanrı'dır. O verirse kimse alamaz, O kavuşturursa kimse uzaklaştıramaz. Hakan, Hak emrini yerine getirirse bu talih pek çok korkuyu umuda çevirir.

Doğruluğu Tanrı ile bir olan hakanın bir değil yüz düşmanı olsa da endişeye gerek yok, çünkü kişiye fethi sağlayan kuru kalabalıklar ve

asker değil Tanrı'dır. Buna inanmak gerek, başka söze de gereksiz olur.
Ne kadar asker olursa olsun, bahtın yar olmadıktan sonra senin askerine düşmanın buyruğu geçer.

## 8. Yasavul (Çavuş) Topluluğu Hakkında

*Yasavul*, bir mazlumun işini takip etmeli ve o mazlumu zalimden kurtarmalıdır. Eğer istediği ücret takdir edilenin üzerinde olursa, o, zalimin büyük ortağıdır, eğer harcadığı emeğe uygun ücret almayı düşünürse, baba mirası ve ana sütü gibi helal olacaktır, eğer istediği ücret harcadığı emekten az olursa erlik ve yiğitlik onun hakkıdır, eğer emek harcamış ve hak ettiği ücreti de almamışsa o kesinlikle velidir dense yeridir. Pek çok kişi böyle âdet edinmiş ve âdetleri sâyesinde bütün amaçlarına ulaşmışlardır.

Allah'ın veli kulları her kılıkta görülebilir, bazıları yukarıda belirtildiği gibi olmayı seçer. Onlar, kubbelerin altında gizlenirler ve Tanrı'dan başka kimse onların durumunu bilmez.

## 9. Kolcular (Yasaglık ve Kara Çirig) Hakkında

Kolluk kuvveti denilen asker, Ye'cüc ve Me'cüc kavminin ortağıdır. Sıkıntıdan onlara rahat yok, kanunu çekiştirmekten bir an huzur yok. İşleri yağmalayabildiklerini yağmalamak, yazı yabandaki çekirge gibi bitki ve yapraklarını bile yemektir. İnsanlık ile onlar arasında zıtlık, Müslümanlık ile onlar arasında kavga vardır. Biliş ve anlayış yeteneği onlardan uzaktır ve hepsi akılsız ve insafsızdır. Hangi yana yönelirlerse geri dönmezler, gece gündüz gaflet uykusundan uyanmazlar. Sıcak, soğuk tenleri için fark etmez, açlık ve çıplaklığın zararını vücutları bilmez. İnsanlıktan uzak olmada bütün yaratılmışlardan daha ileridedirler. Hayvanlıkları çok, insanlıkları azdır.

> Bu kolculardan daha acayip yaratık olmaz, ne kadar çok haram yeseler de mideleri dolmaz. Ölünceye kadar bela çekerek hayatlarını sürdürürler, ancak söylendiği gibi kolcular bir türlü onmaz.

İlgi çekici olan şudur ki Tanrı'dan her tür insana gizli bir inâyet vardır, bunlar arasında da gizlenmiş insanlar olma ihtimâli var. Şehir pazarı kendini kolculuğa katan, kolay razı olmayıp kendini ağıra satanlarla dolu. Onlar asker sınıfına dâhil değildir, öyle ki ülkede yaşayanlardan hizmet için seçilirler.

> Övünmekten hoşlanan bu kolcular, insanlar ve askerler isteseler de istemeseler de onların mallarına karşılık vermeden el koyarlar.

İnsanların, onların yaptıklarını onaylamasının imkânı yoktur, Tanrı, onların belasını verecektir.

## 10. Hakanın Ulusunun da Kendine Benzeyeceği Hakkında

Kim hakanın yanında olup ona tâbi olursa, işi ve tavrı hakana benzer. Hakan adaletli ise halkın alışkanlığı da adâlet üzere olur, eğer hakan zulmü âdet edinmişse, halk da zulüm yapma düşüncesinde olacaktır. Eğer hakan Müslümanca davranırsa halkının alışkanlıkları da İslam'a göre olacaktır. Eğer hakan kâfir ahlaklı ise, halkın fiilleri de küfür yolundadır. Bilgeler hakanla ilgili olarak; "Hakan, coşkun bir deniz, halkı ise denizin çevresindeki nehirler gibidir." der. Deniz suyunun durumu ve özelliği ne ise, nehirler de aynı durum ve özelliktedir, o acı ise bu da acıdır, o tatlı ise bu da tatlı, o bulanıksa bu da bulanık, o temizse bu da temizdir.

> Bilge bir kişi, ırmaktan ayrılan arıklardaki suyun ırmakla aynı olduğunu bilir. Çünkü ırmakla arığın suyu birdir ve bunu tartışmak gereksizdir.

## 11. Şeyhülislam Hakkında

Şeyhülislam, Müslümanların önderliğini yapmakla yükümlüdür ve Müslümanların ona uymaları gerekir. Bunlar; bilgili olmalı, Müslümanların sığınağı, irfan sahibi ve dergâhla ilişkili olmalıdır. Şeyhülislam, aklı başında, şeriata uyan, fakirliğe hoş bakan, tarikattan uzak durmamış, iyi ve kötüyü şefkatle ve bilgiyle karşılayabilen, büyüğe ve küçüğe tereddütsüz yol gösteren biri olabilmelidir. Bütün amacı, yapılanların şeriat kurallarına uygunluğu ve yeni görüşler ortaya koyanların bid'ata yönelmelerini engellemek olmalı. Eğer bütün bu anlatılanları yapabiliyorsa bu kişiye İslam'ın şeyhülislamı denmesi uygun olur.

> Bu belirtilenlerden dolayı Şeyhülislam Abdullah Ensari Tanrı'ya yakın oldu.

## 12. Kadılar Hakkında

Kadı, İslam binasına dayanak olan sütun ve Müslümanların hayır ve şerrine katkısı olan fermandır. Kadının gönlünün din bilimleriyle bayındır olması gerek ve sağlam bilgi feraseti dolayısıyla bütün kalbiyle korkusuz olmalı. Şahsî eğilimlerle ve vicdan ülkesinde gizlenmiş dalkavukluk yoluyla oluşan yumuşaklıktan gönlü temizlenmiş olmalı. Mahkemesi; şeriat bilimlerinin hazinesine dönmeli ve hüküm verirken tanıdık ve yabancı aynı seviyede olmalı. Bilim ve Tanrı'dan sakınmasıyla gönüllerde mehabet, dikkat ve ferasetinden din duygusundan uzak olanlarda endişe doğmalı. Gönlü, Allah'ın kelâmının hükümlerinden dolayı güçlenmeli, yargılarında örnek aldığı Hz. Peygamber'in hadisleri olmalı. Şer'î hilelerin kötülüğünü fark etmeli ve fıkıh bilginlerinin yalan dolanlarının ortalığı bulandırmasına karşılık zihni aydın olmalı. Onun nazarında rüşvetçi müftüler değersiz; aldatıcı vekiller ayıplanır olmalı. Halk dalkavukluğu yapan ve içki içen kadı öldürülmeli, cehennem ateşine ulaşmadan önce yakılmalıdır. Rüşvetçi olan kadı, İslam hisarında açılmış bir gediktir, rüşvet vererek kadılık alan kişi, rüşvet alarak kanuna aykırı karar da verebilir. Kadı şeriat yolundan sapmamalı ve doğru yoldan

çıkmamalıdır. Doğru bir çizgi ne yana meylederse etsin eğrilir, saz teli olması gereken yerin dışına çıkarsa düzeni bozulur. Kararları halkın canı ve malıyla ilgili olan bir kişinin âdeti Hz. Peygamber'in âdeti gibi olmalıdır. Eğer kadının ayağı doğru yoldan saparsa günah kuyusunun dibini mekân edinmiş olur. Bu işi yaparım diyen kaygısız ve yalancıdır, kaygısız ve yalancı olana ise Peygamber şeriatının hâkimliği uygun olmaz.

> Dinin kurallarını ve şeriatı hakim kılmaya uğraşan arzulu ve sadık habercilerin günahları bağışlandı ve böylece onlar tertemiz oldular. Yalancı olan bir kişi, onların yolunda nasıl gitsin! Yalancı, pek çok iddia ortaya atar, ancak sonunda cehenneme doğru yol alır.

## 13. Fakih Müftüler Hakkında

Müftünün fıkıh bilmesi, mütedeyyin olması, bilgin ve mümin olması gerekir. İslam bilimlerinde yeterli olduğu gibi yüzünde de diyanet aydınlığı fark edilmeli. Meyil bakımından gönlü kusursuz, hileye karşı kalbi korkusuz olmalı. Kalemi rivayette dosdoğru, naklettiği müçtehitlerin görüşleriyle uygun olmalı. Bozguncu, içkici, câhil, kötü işlerle meşgul ve gaddar olmamalı. Bir kuruş için yüz haklıyı haksız çıkarmamalı ve azıcık bağış için pek çok hayırı evete çevirmemeli. Bir sepet üzüm için bir bağı yakmaktan üzüntü duymayan, bir batman buğday için bir harmanı yele vermekten dertlenmeyen bir kişi olmamalı. Müftü eğer hileyle fetva veriyor, kaleminin ucuyla şeriatın yüzünü yaralıyorsa ve karşılık olarak da gümüş alıp malına katıyorsa dinini dünyaya satmıştır. Böyle bir müftü, adam öldüren hekim gibidir, birine İslam dininin öldürülmesi, diğerine ise Müslümanın öldürülmesi nasip olmuştur.

> Bir müftü eğer ücret karşılığında yazı yazıyorsa, ücret fazla ise de bu ücrete meylinin az olması uygun olur. Eğer bir fetvada ücretten, yani rüşvetten dolayı hayır evete dönmüşse, o yazıcının elini kalemin ucunu keser gibi kesmek gerek.

## 14. Müderrisler Hakkında

Müderrisin amacı makam olmamalı ve bilmediği konuda söz söylemeye uğraşmamalı. Ders halkasını kendini övmek için düzmemeli, böbürlenmek uğruna konuşup iddialaşmamalı. Câhillikten dolayı sarığı büyük ve sarığının püskülü uzun olmamalı. Övünmek için medrese avlusunun üst başını mekân edinmemelidir. Din bilimlerini bilmeli ve bilgiyle meseleleri insanlara öğretmeli, korku bilmeyenlerden korkmalı ve pisliklerden çekinmelidir. Kendini haramları helalleştirici âlim olarak görmemeli ve pek çok bilinmeyenle çeşitli sapkınlıkları mübah, hatta helal göstermemelidir. Olmayacak işleri yapmak ve yapılması gerekenlerin terkedilmesinin kural ve alışkanlık olması onda görülürse bu müderris değil, acemidir ve böyle bir kişinin sohbeti Müslümanlara yasaktır. Bilgin; takva sahibi ve bilgili olmalı, söyledikleri ise Allah'ın ve Resulullah'ın söylediklerine uygun olmalı.

> Bir müderris her ne söylerse Tanrı'dan ve elçisinden, daha sonra ise müçtehitlerin ve velilerin sözlerinden söylemeli. Böyle müderrisler dinlenilir ve onlardan Tanrı sözleriyle Peygamber sözleri öğrenilir.

## 15. Hekimler Hakkında

Bir hekime kendi alanında ustalık ve hastaların durumuna da şefkatli olmak gereklidir. Hekimin yaratılışı tıp bilimine uygun olmalı, hekimlerin görüşlerine göre davranıp onlara bağlı kalmalı. Sözünde tatlılık ve gönül okşayıcılık, özünde ise utanma duygusuyla güzel huyluluk olmalıdır. Usta bir hekim şefkat sahibi olmalı ve İsa peygambere benzemelidir. İsa'nın yaptığı çıkan canı dua ederek bedene geri döndürmekti, hekimin işi ise çıkmakta olan canın çıkmasını ilaç kullanarak engellemektir. Böyle bir hekimin yüzü hastanın gözüne sevimli görünür ve sözleri de hastanın gönlüne hoş gelir, nefesi hastalara ilaç ve yanlarına gelmesi de şifadır. Böyle bir hekimin yüzü kurtarıcı Hızır'ın yüzüne benzer, bunun verdiği şerbet ise Hızır'ın ölümsüzlük suyudur. Hekim işinde usta fakat kötü huylu, pervâsız ve kaba sözlü olursa hastaya çok çeşitli ihtimallere göre

ilaçlar verir, ancak diğer yandan da davranışlarıyla moral bozukluğuna yol açar. Peki, avamın isteğine göre davranan hekim nasıl biridir? Bu, celladın öğrencisidir. O kılıçla, bu ise zehirle işkence eder. O bundan daha iyidir; onun öldürdüğü şüphesiz ki suçludur, bunun öldürdüğü ise suçsuzdur, suçlular ona zelîl olmasın, suçsuzlar da buna hasta olmasın.

*Usta ve tatlı sözlü hekim vücut hastalığına şifâdır,*
*Bilgisiz, haşin ve kötü huylu ise halk canına belâdır.*

## 16. Nazım Gülistanının Güzel Öten Kuşları ve Bunların Kaça Ayrıldığı Hakkında

Bunlar hazineler değerinde, ilâhî yetenek bakımından zengin ve halkın anlayabilirliğinden de uzaktırlar. Bunların işi anlam hazinelerinden cevher toplamak ve bu cevherleri insanların feyz alması için vezin ipliğine dizmektir. Sözü manzum olarak söylemek oldukça itibarlı, son derece değerli ve gönül alıcı olduğundan bu özellik Kur'an âyetlerinde de vardır, ayrıca arayan hadis-i şeriflerde de bulabilir. Bunlarda nazım amacı güdülmemiştir ve insanlar saygılarından dolayı bunlara şiir demez. Ancak bu değerli insanların lideri ve önderi, bu şerefli insanların en ileri geleni ve peşinden gittikleri, velîlik denizinin cevheri ve kerâmet göğünün yıldızı, müminlerin emiri Ali radiyallahu anh ve kerremallahu vechehudur ki nazım divanları vardır ve onda sayısız sırlarla nükteler görülür. Bu tür acâyiplikleri ortaya koyan topluluğa tâbi olanlardan bazılarını belirtelim ve görelim kimler var: Bunlar içerisinde Farsça söyleyenlerden esrar cevherleri dizmiş olan Şeyh Feridüddin Attar, bir diğeri bilgi denizine dalıp manevî mesnevî söyleyen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'dir. Onun nazım söylemekte ilâhî sırları ortaya koymak ve sonsuz marifetleri yazıya geçirmekten başka bir amacı yoktur. Daha başka bilgili velilerle şeyhler ve Allah ehli de nazımla meşgul olmuşlardır. Bu kişiler söz üslûbunu ve gerçeklerin ne anlama geldiğini çok iyi bilmektedirler. Bunlar gerçeklik yolunun sözcüleri, hatta inceden inceye o yolu arayanlar ve toprağı altına çevirenlerdir. Bunlar, gerçek sırları mecazlarla karıştırmış ve sözlerini bu üslupla bağlamış bir toplu-